

УДК 81'246.2(477.44)(045)

Тарас Ткачук,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філології та гуманітарних наук
КВНЗ «Вінницька академія неперервної освіти»
(м. Вінниця, Україна)

ІДЕНТИФІКАЦІЙНА ФУНКЦІЯ МОВИ В БІЛІНГВАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ (НА ПРИКЛАДІ МІСТА ВІННИЦІ)

У статті викладено результати соціолінгвістичних досліджень, метою яких було визначення ролі мови для ідентифікації особистості в умовах українсько-російського білінгвізму. Запропонована стаття підсумовує результати опитувань, проведених упродовж 2012–2015 рр. у місті Вінниці. Серед чинників впливу на вибір мови в білінгвальному середовищі проаналізовано належність респондентів до різних соціальних груп, походження з міста чи периферії, освіченість членів родини, фінансове забезпечення сім'ї та ін.

Ключові слова: білінгвізм, українсько-російська двомовність, функції мови, способи ідентифікації.

В статье изложены результаты социолингвистических исследований, целью которых было определение роли языка для идентификации личности в условиях украинско-русского билингвизма. Предлагаемая статья суммирует результаты опросов, проведенных в 2012–2015 гг. в городе Виннице. Среди факторов влияния на выбор языка в билингвальной среде проанализированы принадлежность респондента к разным социальным группам, происхождения респондента из города или периферии, образованность членов семьи, финансовое обеспечение семьи и т. д.

Ключевые слова: билингвизм, украинско-русское двуязычие, функции языка, способы идентификации.

In this article, we highlighted the correlation between the concept of national identity and language in the Ukrainian-Russian language environment. This study summarizes the results of surveys conducted during 2012–2015 's. in the Vinnytsya region.

Our surveys showed that the evolution of language is strongly influenced by a combination of factors: some of which are the result of external historical events that have occurred locally or internationally; while others still come about due to the ongoing search of the speaker to find a way of expressing her/his thoughts.

This article presents results of a survey that allows us to clarify the role of different factors in a situation when bilingual speakers have to choose their

language of communication. Our study is a continuation of previous projects in which we identified factors that might influence the choice of language in the Ukrainian-Russian language environment that has been historically formed over a long period of time in Vinnytsia and the Vinnytsia region. These factors include the social groups which respondents belong to, urban/rural setting, the level of education of a respondent and his/her parents or grandparents, socioeconomic factors (e.g., level of financial security of the family).

In the current study, we summarize results of previous surveys where 5000 students and adults were asked different questions about their mother tongue, language of communication in different situations, a number of questions concerning the use of Ukrainian and Russian in their families, with their friends, at school, etc. In addition, the respondents were asked to identify the level of education of their parents and grandparents and the level of financial state of their families. All these respondents live in the city of Vinnytsia (Central Ukraine, 370 thousand people). The target group of our survey participants consisted mainly of students between 14 and 18 years of age.

An analysis of the questionnaires showed that we can confidently state that language is a way of identification in a bilingual environment. Our research follows a clear dominance of the Ukrainian language in private life (e.g., within a family) and professional communication, while Russian prevails among people with high income and high education and in the area of Internet communication.

Key words: *bilingualism, Ukrainian-Russian bilingualism, language functions, methods of identification.*

Мова виконує різні функції, серед яких найважливішими є забезпечення обміном інформацією, а також виконання ролі ідентифікатора, про що говорять чимало мовознавців. Наприклад, у теорії «лінгвістичної відносності» Е. Сепіра – Б. Уорфа зазначено, що мовець сприймає певні явища через ті мовні норми свого суспільства, які мають відповідні форми вираження, а граматичні та семантичні категорії певної мови служать не тільки інструментами для передачі думок мовця, але й формують його ідеї й керують його розумовою діяльністю, тому люди, які говорять різними мовами, мають різні уявлення про світ [7; 14]. Така ідея не була новою, адже про вплив мови на мовця говорили у своїх працях В. Гумбольдт («У кожній мові закладено самобутнє світосприйняття» [2, с. 80]), О. Потебня (акт пізнання суб'єкта є похідним від мовної структури, котра є об'єктивною і не залежить від індивідуальних рис особистості та розуміння, яким зумовлена належність до одного й того самого народу» [6, с. 142]) та ін. Серед сучасних лінгвістів детальніше про взаємозалежність між культурою, світосприйняттям та мовою говорить І. Голубовська: «... національно-мовна картина світу – це висловлене етносом засобами певної мови світосприйняття та світорозуміння, вербалізована інтерпретація мовним соціумом навколишнього світу й себе самого в цьому світі» [1, с. 117]. В. Маслова акцент робить на активній діяльності окремого індивідуума та

народу загалом у процесі творення та користування мовою. Під час такої діяльності важливу роль відіграють інституції, які гарантують вільний розвиток мови на певній території: «...мова, по-перше, – це результат діяльності народу, по-друге, результат діяльності творчої особистості та результат діяльності нормалізаторів мови (держави, інститутів, які напрацьовують норми та правила)» [4, с. 3]. На важливість мови в житті суспільства та використання її владою як засобу впливу на деякі соціальні класи звертає увагу Б. Спольський: «Надзвичайна центральність мови в соціальному житті, цінність її як засобу доступу до влади і впливу, і символічна цінність мови в розвитку соціальних класів та етнічної ідентичності – усе це створює умови, коли люди прагнуть творити мову чи робити мовний вибір самотужки» [15, с. 66].

Зрозуміло, що в ситуації двомовності (а інколи й полімовності) українці постійно проживають ситуацію взаємодії або ж взаємовпливів різних світоглядних позицій, сформованих під впливом певних мов, насамперед української та російської. Окрім цього, потрібно враховувати, що в Україні стосунки між україномовним і російськомовним населенням сформовані ще й під впливом історичних факторів, які досі продовжують визначати особливості сприйняття інформації, переданої різними мовами. Є ще й інший чинник, на який звертає увагу Лариса Масенко: «Деформованість мовної ситуації в Україні полягає у тому, що співвідношення українськомовної та російськомовної частин населення не відповідає співвідношенню українців та росіян на її території» [3, с. 116]. Таке твердження Лариси Масенко підтверджують дані Всеукраїнського перепису населення 2001 року, які засвідчують таку пропорцію між українцями та росіянами у Вінниці: 87,2% українців і 10,2% росіян, а у Вінницькій області: 94,9% українців та 3,8% росіян [5], проте співвідношення між українськомовними та російськомовними користувачами у Вінниці та області суттєво відрізняється від співвідношення між етнічними представниками двох народів, про що будемо говорити нижче.

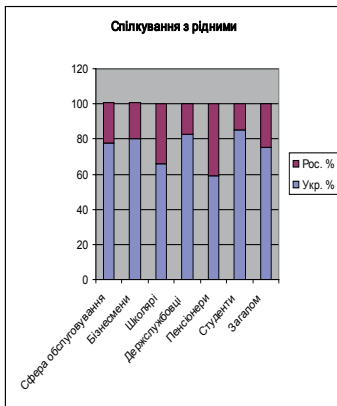
Чи можна стверджувати, що мова, яку використовують у певній комунікативній ситуації, за умови наявності білінгвального середовища здатна транслювати додаткову інформацію або ж стає ідентифікатором певних особистих характеристик мовця? На це питання можна дати відповідь, проаналізувавши дані анкетувань, проведених у Вінницькій області упродовж п'яти років.

З 2012 року було опитано більш ніж 5 000 респондентів, за частиною з яких спостерігали в певній мовній ситуації. Метод кейс-стаді став основним у нашому дослідженні.

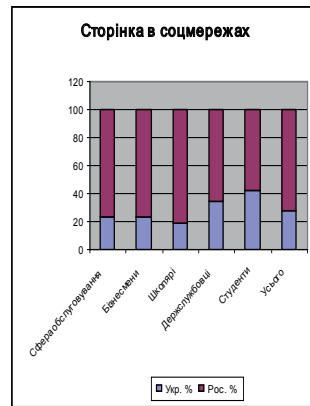
Під час першого опитування ми з'ясували кореляцію між обраною мовою та певною соціальною групою, до якої зараховує себе мовець [11]. У результаті цього опитування було проаналізовано анкети 600 респондентів віком з 13 до 80 років, що належали до шести соціальних груп: школярі (13–

17 років), студенти вищих навчальних закладів, бізнесмени, держслужбовці, працівники сфери обслуговування та пенсіонери.

Найперше, що привертає увагу в цьому дослідженні (а згодом було підтверджено всіма іншими), це невідповідність між мовою, яку респондент визнає рідною, і мовою, якою він переважно спілкується з рідними, друзями або ж використовує в соціальних мережах: «Попри те що 83% опитаних з різних соціальних сфер визнали рідною мовою українську (див. Діаграму 1–2), однак спілкуються з рідними українською 75%, а переважна більшість з них сторінку в соціальних мережах веде російською мовою – 72%» [11, с. 240].

Діаграма 1

Діаграма 2

По-друге, отримані результати засвідчили взаємозалежність між віком респондентів та мовою, якою вони переважно користуються: найпоширеніша російська мова серед пенсіонерів – найстаршої за віком групи (більше 40%), та школярів (більше 30%) – наймолодшої за віком групи. Найпоширеніша українська мова серед студентів (більше 80%).

У другому опитуванні ми з'ясовували вплив походження мовця (місто – периферія) на вибір мови в міському українсько-російському мовному середовищі [13]. Щоб пересвідчитися у висунутій гіпотезі, ми опитали більше 400 респондентів, які у відповідях вказали походження їхніх батьків та дідусів-бабусь, а також визначили мову, якою переважно користуються їхні рідні. У містечку Козятин взаємовпливу між місцем проживання та обраною мовою для спілкування не виявлено, оскільки середовище, у якому живуть опитані, є українськомовним. Натомість у місті Вінниці відбувся суттєвий перерозподіл між українською та російською мовами: «Наприклад, по материнській лінії впадає у вічі різкий перепад на користь російської мови: 80,1% бабусь спілкувалися виключно українською, натомість лише 69,8% їхніх доньок (мамів респондентів) зберегли українську мову як мову міжособистісного спілкування. Різниця – 10%, натомість лише 7% онуків знову повернулися до української мови» [13, с. 417]. З результатів цього опитування можна зробити висновок, що збільшення кількості

російськомовних користувачів відбулося виключно завдяки русифікації сільського населення, яке переїхало жити в місто Вінницю впродовж 1970 – 1980-их років. Однак процес повернення до української мови за 25 років незалежності відбувався набагато повільніше, ніж можна було б сподіватися.

Під час третього опитування було перевірено гіпотезу щодо впливу рівня освіченості сім'ї, у якій виростає респондент, на вибір мови у двомовному середовищі [8]. Респонденти повинні були відповісти на питання про рівень отриманої освіти їхніми батьками та дідусями/бабусями. Аналіз отриманих результатів засвідчив, що рівень освіченості батьків впливає на вибір мови їхніми двомовними дітьми, особливо помітною є кореляція між першим та третім поколіннями: чим вища освіта у дідусів/бабусь, тим більша ймовірність, що їхні внуки розмовлятимуть російською мовою [8, с. 133].

У черговому опитуванні ми з'ясували вплив такого чинника, як шкільне середовище, у якому проводить багато часу молодь шкільного віку. Старшокласники відповіли на типові питання щодо використання певної мови для спілкування в сім'ї, з друзями, на уроці, перерві тощо [12]. Результати анкетування засвідчили, що вплив школи не є таким сильним, як вплив середовища друзів: 71,3% респондентів на шкільній перерві користуються українською мовою (з рідними у сім'ї – 71,5%), а з друзями поза школою – 67,4%. Серед учителів перехід на російську мову у спілкуванні з друзями є ще більшим: 75,7% учителів з рідними спілкуються українською, а з друзями – 63,4% (Див. діагр. 3).

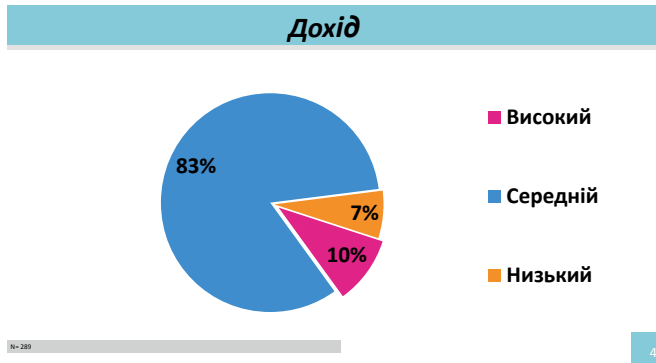

Діаграма 3

Тому можна стверджувати, що в підлітковому середовищі і серед дорослих вплив мови друзів є набагато сильнішим чинником, ніж спілкування в родинному або ж професійному колі.

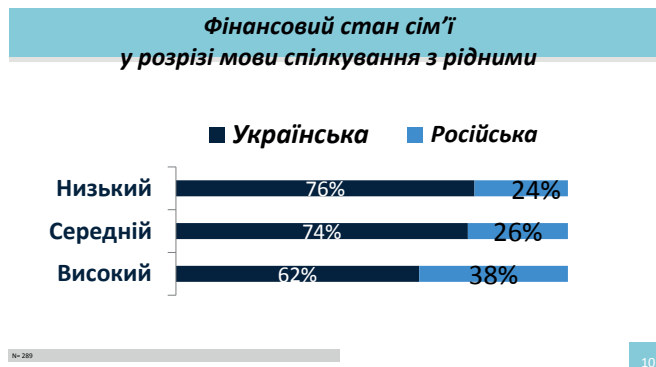
Серед чинників впливу на вибір мови одним із найсильніших є соціальний (вплив мови друзів), що було підтверджено попередніми опитуваннями, однак аналіз анкетувань, проведених у приватних школах засвідчив вплив ще якогось додаткового чинника, оскільки в спілкуванні з рідними, друзями, у стінах школи виразно домінувала російська мова.

Соціальний чинник включає в себе й соціоекономічні чинники, тому нами було виокремлено як окремий чинник впливу фінансове забезпечення сім'ї респондента [10]. Наше припущення щодо залежності обраної мови від соціально-економічного чинника було підтверджено лише частково, оскільки вибірка, зроблена серед старшокласників міста Вінниці, засвідчила дуже малий відсоток дітей, які відносять себе до категорії дуже забезпечених («ми собі ні в чому не відмовляємо») – див. Діагр. 4.

Діаграма 4

Попри невелику вибірку, помітно було, що кількість російськомовних респондентів переважає серед родин з більшими статками. Такі результати послідовно демонструють діаграми, у яких відображено мову респондентів, їхніх мам, татів та друзів (Див. діагр. 4).

Діаграма 5

Виявлений тренд потребує додаткового дослідження, у якому, можливо, потрібно по-іншому сформулювати питання для анкети. Це пов'язано з тим, що стан фінансового забезпечення є непростим для ідентифікації, оскільки доволі часто респондентам складно визначити об'єктивний соціально-економічний рівень своєї сім'ї, тому в таких опитуваннях використовують різні формулювання.

Отже, можна з упевненістю стверджувати, що мова в білінгвальних умовах є способом ідентифікації, оскільки з наших досліджень випливає

виразне домінування української мови в родинному й професійному спілкуванні, натомість російська мова переважає у сфері інтернет-спілкування, серед сімей з високими статками і вищою освітою, а також у спілкуванні з друзями.

Література

1. Голубовская И. Антропологическая парадигма в современном языкознании: основные теоретические постулаты и модули лингвистического исследования / И. Голубовская // *Studia Linguistica* : зб. наук. пр. КНУ імені Тараса Шевченка. – 2009. – Вип. 2. – С. 110–122.
2. Гумбольдт В. Язык и философия культуры / В. Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 451 с.
3. Масенко Л. Мова і суспільство : Постколоніальний вимір / Масенко Л. – К. : Вид. дім «КМ Академія». 2004.– 163 с.
4. Маслова В. Лингвокультурология : учебное пособие [для студ. высш. учеб. заведений] / Маслова В. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
5. Перший всеукраїнський перепис населення 2001 року / [відп. за вип. В. Моїсєєв, Л. Рочняк]. – Вінниця, 2004. – 136 с.
6. Потебня О. Думка і мова : зб. творів / Потебня О. – К. : Наука, 1999. – 300 с.
7. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Сепир Э. – М. : Прогресс, 1993. – 350 с.
8. Ткачук Т. Вплив рівня освіченості родини на вибір мови респондентом в умовах українсько-російського білінгвізму / Т. Ткачук // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Мовознавство». – № 11. – 2015. – Вип. 21 (2). – С. 129–133.
9. Ткачук Т. Вплив урбаністичного соціуму на вибір мови респондентом у білінгвальних умовах / Т. Ткачук // Теоретична і дидактична філологія : збірник наукових праць. – Вип. 17. – Переяслав-Хмельницький, 2014. – С. 450–461.
10. Ткачук Т. Вплив фінансового стану сім'ї на вибір мови респондентом у білінгвальних умовах [Електронний ресурс] / Т. Ткачук. – Режим доступу http://www.ukrainistik-konferenz.slavistik.lmu.de/wp-content/uploads/Тарас_Ткачук.pdf.
11. Ткачук Т. Зовнішні та внутрішні чинники, які впливають на українсько-російську двомовність в пострадянському місті (на прикладі міста Вінниці) / Т. Ткачук // Теоретична і дидактична філологія : збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – Вип. 12. – С. 239–243.
12. Ткачук Т. Роль мовного середовища школи у формуванні українсько-російського білінгвізму / Т. Ткачук // Наукові записки. – Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : Видавець Лисенко В.Ф., 2015. – Вип. 137. – С. 411–415.
13. Ткачук Т. Формування українсько-російського білінгвізму впродовж трьох поколінь (на прикладі міста Вінниці) / Т. Ткачук // Філологічні студії.

Науковий вісник Криворізького національного університету : зб. наук. праць. – Кривий Ріг, 2013. – Вип. 9 – С. 415–420.

14. Уорф Б. Отношение норм поведения и мышления к языку / Б. Уорф // Новое в лингвистике. – М. : Прогресс, 1960. – Вып. 1. – С. 135–168.

15. Spolsky B. Sociolinguistics / Spolsky B. – Oxford University Press, 1998. – 128 p.

References

1. Golubovskaja I. Antropologicheskaja paradigma v sovremennom jazykoznanii : osnovne teoreticheskie postulaty i moduli lingvisticheskogo issledovanija / I. Golubovskaja // Studia Linguistica : zб. nauk. pr. KNU imeni Tarasa Shevchenka. – 2009. – Vip. 2. – S. 110–122.

2. Gumboldt V. Jazyk i filosofija kultury / V. Gumboldt. – M. : Progress, 1984. – 451 s.

3. Masenko L. Mova i suspilstvo : Postkolonialnyi vymir / Masenko L. – K. : Vyd. dim «KM Akademiia». 2004.– 163 s.

4. Maslova V. Lingvokulturologija : uchebnoe posobie [dlja stud. vyssh. ucheb. zavedenij] / Maslova V. – M. : Akademija, 2001. – 208 s.

5. Pershyi vseukrainskyi perepys naselennia 2001 roku / [vidp. za vyp. V. Moiseiev, L. Rochniak]. – Vinnytsia, 2004. – 136 s.

6. Potebnia O. Dumka i mova : zб. tvoriv / Potebnia O. – K. : Nauka, 1999. – 300 s.

7. Sepir Je. Izbrannyye trudy po jazykoznaniju i kulturologii / Sepir Je. – M. : Progress, 1993. – 350 s.

8. Tkachuk T. Vplyv rivnia osvichenosti rodyny na vybir movy respondentom v umovakh ukrainsko-rosiiskoho bilinhvizmu / T. Tkachuk // Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriiia «Movo-znavstvo». – № 11. – 2015. – Vyp. 21 (2). – S. 129–133.

9. Tkachuk T. Vplyv urbanistychnoho sotsiumu na vybir movy respondentom u bilinhvalnykh umovakh / T. Tkachuk // Teoretychna i dydaktychna filolohiia : zbirnyk naukovykh prats. – Vyp. 17. – Pereiaslav-Khmelnitskyi, 2014. – S. 450–461.

10. Tkachuk T. Vplyv finansovoho stanu simi na vybir movy respondentom u bilinhvalnykh umovakh [Elektronnyi resurs] / T. Tkachuk. – Rezhym dostupu http://www.ukrainistik-konferenz.slavistik.lmu.de/wp-content/uploads/Taras_Tkachuk.pdf.

11. Tkachuk T. Zovnishni ta vnutrishni chynnyky, yaki vplyvaiut na ukrainsko-rosiisku dvomovnist v postradianskomu misti (na prykladi mista Vinnytsi) / T. Tkachuk // Teoretychna i dydaktychna filolohiia : zbirnyk naukovykh prats. – Pereiaslav-Khmelnitskyi, 2012. – Vyp. 12. – С. 239–243.

12. Tkachuk T. Rol movnoho seredovyscha shkoly u formuvanni ukrainsko-rosiiskoho bilinhvizmu / T. Tkachuk // Naukovi zapysky. Seriiia : Filolohichni nauky (movo-znavstvo). – Kirovohrad : Vydavets Lysenko V.F., 2015. – Vyp. 137. – S. 411–415.

13. Tkachuk T. Formuvannia ukraïnsko-rosiïskoho bilinhvizmu vprodovzh trokh pokolin (na prykladi mesta Vinnytsi) / T. Tkachuk // Filolohichni studii. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho natsionalnoho universytetu : zb. nauk. prats. – Kryvyi Rih, 2013. – Vyp. 9 – S. 415–420.
14. Uorf B. Otnoshenie norm povedenija i myshlenija k jazyku / B. Uorf // Novoe v lingvistike. – M. : Progress, 1960. – Vyp. 1. – S. 135–168.
15. Spolsky B. Sociolinguistics / Spolsky B. – Oxford University Press, 1998. – 128 p.

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук,
доцентом кафедри філології та гуманітарних наук
КВНЗ «Вінницька академія неперервної освіти»
Куц Ольгою Петрівною*

Стаття надійшла до редакції 10 серпня 2016 року